

diğindan onun 1102'de (1691) cülûsunda nakîbüleşraf olarak kendisine biat ve dua ederken padişah tarafından sert biçimde azarlandı (Silâhdar, *Târih*, II, 573). Buna rağmen görevden alınmadı ve 1103'te (1692) nakîbüleşraflıkla birlikte Rumeli kazaskeri oldu. Tokat arpalığı başkasına verildi. 1105'te (1693) Rumeli kazaskerliğinden ayrıldı (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 465). Birgi ve Mudanya yanında kendisine arpalık olarak verilen Gemlik'te ikamete mecbur edildi (a.g.e., s. 507). 1106 Cemâziyelevvelinde (Aralık 1694) Bulak kazası arpalığıyla Kahire'ye sürüldü. Bunda vezîriâzam Sürmeli Ali Paşa'nın etkisi olmuştur. Kısa bir süre Kahire'de kalan Ali Efendi, II. Mustafa'nın tahta çıkması üzerine Şewal 1106'da (Mayıs 1695) affa uğrayıp İstanbul'a döndü ve Maraş kazası tek-rar arpalık olarak kendisine verildi. 1111'de (1699) Mudurnu kazası arpalığı ile Eyüp kadısı oldu ve fiilî göreve yeniden başladı. 1112'de (1700) ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirildi, örfî müddeti olan 1,5 yılı doldurunca görevi bıraktı (1113/1702; *Zübde-i Vekayiât*'ta [s. 728], Muharrem 1113 / Haziran 1701). Halefinin arpalıkları olan Gümölcine, Cısr-i Ergene, İslimye ve Ayaş (bunun yerine 1114/1702'de Mudanya) kazaları kendisine verildi.

Edirne Vak'ası sırasında 9 Rebülevvel 1115'te (23 Temmuz 1703) âsiler Ali Efendi'yi şeyhülislâm tayin ettirdilerse de işin sonunu iyi görmediğinden bunu kabule yanaşmadı; mafsalsı ağırlarının arttığını ve yürümede zorluk çektiğini, evden çıkamadığını söyleyerek âsileri inandırdı. İki gün sonra yerine İmâm-ı Sultânî Mehmed Efendi getirildi. Ancak bu sırada Edirne'de Şeyhülislâm Erzurumlu Feyzullah Efendi henüz II. Mustafa tarafından görevden alınmamıştı. Ali Efendi'nin tayin haberi Edirne'ye ulaşınca âsilerin isteğini kabul eden II. Mustafa Feyzullah Efendi'yi azlederek Ali Efendi'nin tayinini onaylayan hattı İstanbul'a yolladı (17 Rebülevvel / 31 Temmuz). II. Mustafa, âsilerin kendisini hal etmek üzere Edirne'ye yürüdüklerini öğrenince daha önce yaptığı tayinleri hiçe sayarak şeyhülislamlığı Yekçeşm Hüseyin Efendi'ye verdi. Fakat bu görev ancak üç gün sürdü ve III. Ahmed'in cülûsu üzerine âsilerin daha önce bu makama tayin ettirdiği İmâm-ı Sultânî Mehmed Efendi'nin meşihatı resmîyet kazanmış oldu. III. Ahmed'in hükümdar oluşu ve ortalığın sakinleşmesinin ardından 19 Ramazan 1115'te (26 Ocak 1704) şeyhülislamlık ikinci defa Ali Efendi'ye verildi.

Ali Efendi'nin ikinci şeyhülislamlık dönemi siyasî çalkantılar içinde geçti. Özellikle Vezîriâzam Çorlulu Ali Paşa onu ken-di iktidarı için bir rakip olarak görüyor, padişah üzerindeki nüfuzundan çekiniyordu. Ali Paşa şeyhülislâmın lâubali tavırlarından, kendisine nasihat yolu sözler söylemesinden hoşlanmıyor, ayrıca Enişte Hasan Paşa, Kalaylıkoz Ahmed Paşa ve Baltacı Mehmed Paşa'nın sadâretten uzaklaştırılmasının sebebi olarak da Paşmakçizâde'yi biliyordu. Bundan dolayı onu gözden düşürmek için aleyhinde birtakım dedikoduları padişaha ulaştırıyor, Edirne Vak'ası'nda rolü olduğunu ileri sürüyordu. Sonunda şeyhülislâm görevde olduğu sürece sadâret görevini hakıyla yerine getiremeyeceğini söyleyince III. Ahmed, Ali Efendi'nin azledilmesine izin verdi (27 Şevval 1118 / 1 Şubat 1707); şeyhülislamlığa Sadreddinzâde Sâdık Mehmed Efendi tayin edildi. Şeyhülislamların azil haberinin çavuşbaşı ile tebliğ edilmesi âdet olduğu halde onun III. Ahmed nezdindeki itibarı sebebiyle söz konusu tebligatı reisülküttâb yapmış ve kendisine Hırka-i Şerif Odası'nda bir samur kürk giydirilmişti (a.g.e., s. 833). Azlinin ardından bir süre Edirnekapi dışındaki evinde ikamet etti, ardından Rumelihisarı'nda bir yalıya taşındı. Ancak İstanbul'da kalması sakıncalı görüldüğünden bütün hâne halkıyla birlikte Sinop'a sürülmesi kararlaştırıldı (Muharrem 1119 / Nisan 1707). Daha sonra, Şehid Ali Paşa adıyla tanınan Silâhdar Ali Ağa vasıtasıyla Çorlulu Ali Paşa'nın sadâreti döneminde İstanbul'a dönmesine izin çıktı. Bu olayla gücünü yitirdiğini anlayan sadrazam da ondan özür dileyerek kendisine hediyeler gönderdi. Fakat Çorlulu Ali Paşa kısa bir süre sonra azledildi. Ruslar'a karşı müsamahakâr davranması hiyanetine hamledilip Paşmakçizâde'nin verdiği bir fetva ile öldürüldü (BA, MD, nr. 119, s. 77).

Bu olaydan yaklaşık bir ay sonra 19 Cemâziyelevvel 1122'de (16 Temmuz 1710) Ebezâde Abdullah Efendi'nin yerine üçüncü defa şeyhülislâm olan Ali Efendi vefatına kadar bir buçuk yıl bu makamda kaldı. Prut Savaşı onun şeyhülislamlığı döneminde olmuş, sefer öncesinde padişahın huzurunda toplanan meşveret meclisinde tecrübeli âlim olarak görüşü sorulduğunda din ve devletin itibarı ve selâmeti için böyle bir seferin zaruri olduğu konusunda görüş beyan edip fetva vermişti (Silâhdar, *Nusretname*, I, 266). 4 Muharrem 1124'te (12 Şubat 1712) görevinin başında vefat etti. Cenaze namazı Fâtih Camii'nde Aya-sofya vâizi Süleyman Efendi tarafından kul-

dırıldı ve Edirnekapi dışında Emîr Buhârî yakınında Kemalpaşazâde'nin kabri civarına defnedildi. Oğlu Abdullah Efendi de şeyhülislamlık yapmıştır. Kaynaklara göre Ali Efendi âlim, mutedil, kadirbilir bir kimseydi ve ilmiye sınıfı genellikle kendisinden memnundu. Nakşibendî tarikatına mensup olmakla birlikte meşrep olarak Melâmî-Hamzavî idi. Fetvalarını içeren bir fetva mecmuası bulunmaktadır. İstanbul'da Kadıhanı Mescidi'ni İstanbul kadısı iken yaptırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 115, s. 270; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, tür.yer.; Silâhdar, *Târih*, II, 573; a.mlf., *Nusretname*, I, 266; Şeyhî, *Vekâ-yiu'l-fuzalâ*, II, 336-340; Râşid, *Târih*, II, 236; III, 31-32, 121, 376-377; Ahmed Hasib Efendi, *Rauzatü'l-küberâ* (nşr. Mesut Aydınar), Ankara 2003, s. 34-35; Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*: *İstanbul Câmileri ve Diğer Dinî-Sivil Mi'mârî Yapılar* (haz. Ahmet Neziha Galitekin), İstanbul 2001, I, 229-230; Ahmed Rifat, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kırâm ve Nakibûleşraflar: Devhatü'n-nukabâ* (haz. Hasan Yüksel - M. Fatih Köksal), Sivas 1998, s. 87; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 79-80; *Sicill-i Osmânî*, III, 527; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 496-498; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 49, 98; a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 288, 455-457; Münir Aktepe, *Patrona İsyanı 1730*, İstanbul 1958, s. 106, 129; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara 1972, s. 107-108; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 79.

MEHMET İPŞİRLİ

PAŞMAKLİK

Osmanlılar'da
hânedana mensup
kadınlara tahsis edilen
arazi için kullanılan bir terim.

Sözlükte **paşmak** (**başmak**) "ayakkabı, pabuç" demektir. Bazı Türk toplulukları, Hz. Peygamber'in ayakkabıları için "na-leyn-i saâdet" yerine "başmak-ı şerif" tabirini kullanmıştır. Ayrıca Türk-İslâm devlet teşkilâtında **başmakdâr** adıyla bir görevliye de rastlanır (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 416). Osmanlı resmî belgelerinde paşmak daha çok kadın ayakkabıları için kullanılmış görünmektedir. Camilerde ayakkabı konulan yer anlamına gelen paşmaklık ise Osmanlı maliyesinde terim olarak vâlide ve hanım sultanlara bağlanan ödeneği ifade eder.

Padişahın annesi, kızları ve hanımlarının ayakkabı, elbise vb. ihtiyaçları için devlet tarafından bir arazinin vergi gelirleri tahsis edilirdi. Bu tür uygulama bilhassa XVII-XVIII. yüzyıllarda yaygınlaştı. Osmanlı toprak sistemi ve taksimatı konusunda bir

risâle kaleme alan Avni Ömer Efendi has topraklar kısmına paşmaklıkları da dahil etmiş ve bunların sultanların ihtiyaçları için ayrılan haslar olduğunu ve sultanların devletteki mansıb sahipleri gibi azilleri söz konusu olmadığından kaydıhayatla tahsis edildiğini yazmıştır (Uzunçarşılı, *TTK Belleten*, XV/59 [1951], s. 386). Daha önceki Türk devletlerinde ise bu anlamda toprak tasarrufuna rastlanmaz, XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılar'da da paşmaklık adıyla toprak tasarrufu görülmez. Önceleri padişahların vâlide sultan ve hanım sultanlara bazı mîrî yerleri temlik ettikleri veya timar olarak verdikleri, ancak bu tahsisatların özel bir adla anılmadığı bilinmektedir.

Vâlide sultan paşmaklıklarıyla ilgili en dikkate değer uygulamalar Vâlide Nurbânû Sultan ile Safiye Sultan'a aittir. III. Mehmed, 1004'te (1595-96) vâldesi Safiye Sultan'a geliri yüksek bazı zeâmetleri bir araya getirerek on yükten (1 milyon akçe) fazla geliri olan hassı paşmaklık olarak tahsis etti (Selânikî, II, 570). III. Murad da vâldesi Nurbânû'ya Yeni İl hassını ihsan etti. Bunun için Sivas yöresinde daha çok konar göçer Türkmen cemaatlerinin bulunduğu kesimde Yeni İl adıyla oluşturulan bir idarî birimin vergi gelirleri vâlide sultana ayrıldı. Hukukî sürece göre mîrî arazi, serbest mülk veya has paşmaklık şeklinde hânedana mensup sultanlara ve özellikle vâlide sultana tahsis ediliyor, daha sonra da bu tür paşmaklıklar vâlide sultanın serbest mülk olarak kurduğu hayratına vakfedilebiliyordu. Nitekim 991'de (1583) Yeni İl, vâlide sultan külliyesi için vakfa çevrilmişti. Nurbânû Sultan'ın Yeni İl hasları yılda 4 milyon akçe getiriyordu. I. Ahmed'in saltanatı sırasında 800.000 akçe daha artış gösterdi. Bu tür serbest mülklerde vakıf ve mülk sahipleri, yöneticileri idarî ve malî bakımdan bir serbestlik içinde hareket etmekte, mahallî idarecilerce tahkikat ve teftiş yapılamamaktaydı. Ancak paşmaklık haslar sahibi öldüğünde ileride yeniden tahsis edilmek için hazineye intikal ederdi.

Hânedana mensup sultanlara Anadolu ve Rumeli'de mîrî arazi ve köylerin paşmaklık olarak tahsisi XVII. yüzyılda giderek yaygınlaştı. IV. Murad'ın kız kardeşi Ayşe Sultan'a Narda'da' (Yanya civarı), Gevherhan Sultan'a Gerebeniş kazasında, Ümmügülsüm Sultan'a Halep'te paşmaklıklar verdiği ve buralara herhangi bir şekilde müdahalenin önlenmesini emrettiği tesbit edilmektedir. Naimâ'ya göre Kösem Sultan yıllık 20 milyon akçeden fazla gelir getiren

beş hassa sahip olup bunlar Menemen, Zile, Gazze, Kilis ve İzdin idi (*Târih*, V, 112). Bunlardan İzdin daha önce Turhan Vâlide'nin, Zile ise Safiye Sultan'ın paşmaklık haslarına dahildi.

Paşmaklıklar voyvodalar aracılığıyla yönetilirdi. Voyvodaların bu görevde karşı karşıya kaldıkları en önemli mesele vergi tahsili sırasında bölgedeki şer'î ve örfî idarecilerle anlaşmazlığa düşmeleridir (Sultan İbrâhim'in kardeşi Fatma Sultan'ın Boyabat'taki paşmaklıklarıyla ilgili anlaşmazlık için bk. BA, MD, nr. 90, hk. 309). Bazan da tahsis edilen paşmaklıklara el konabiliyor ve bunlar padişah haslarına katılıyordu (BA, MD, nr. 82, hk. 56). XVIII. yüzyıldan itibaren hânedana mensup sultanlara tahsis edilen arazi için paşmaklık terimi kullanımına son verilmiş ve bunlar has tabiriyle anılmaya başlanmıştır (bk. HAS).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 6, hk. 62; nr. 7, hk. 1414, 1966, 1989; nr. 51, hk. 4; nr. 85, hk. 11, 93, 420, 556; nr. 90, hk. 192, 296; BA, Cevdet-Saray, nr. 546, 780, 796, 868, 897, 992; Selânikî, *Târih* (İpsirli), II, 570; Naimâ, *Târih*, V, 112; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 416; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 149, 157, 165; a.mlf., "Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî", *TTK Belleten*, XV/ 59 (1951), s. 386; L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükûmranlık ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1996, s. 282-288; İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul 2006, s. 134, 159, 188, 190; M. Tayyib Gökbilgin, "Başmaklık", *İA*, II, 333-334; H. Bowen, "Başmaklık", *EI²* (İng.), I, 1079-1080. MEHMET İPŞİRLİ

PATANİ

Tayland'ın güneyinde bir bölge
ve yönetim birimi
(bk. TAYLAND).

PATANİ, Şeyh Dâvûd

(bk. DÂVÛD el-FETÂNİ).

PATNA

Hindistan'ın Bihâr eyaletinde
eyalet merkezi olan tarihî bir şehir.

Hint alt kıtasının kuzeydoğusunda ve Ganj nehrinin güney (sağ) yakasında kuzey kollarından Gandak'ın nehre karıştığı yerin karşısında kurulmuştur. Patna isminin Sanskritçe'de "liman" anlamını taşıyan **pattan** kelimesinden geldiği sanılmaktadır. İlk adı Pataliputra olan ve zaman içerisinde Palibothra, Kusumpur, Pushpapura, Azimâbâd adlarıyla da anılan şehrin

tarihi milâttan önce V. yüzyıla kadar gitmektedir. Milâttan önce IV. yüzyılda Budizm'in kurucusu Budha tarafından ziyaret edilmesiyle dinî bir hüviyet alan şehir milâttan sonra IV. yüzyılda Gupta Krallığı döneminde büyük önem kazandı; fakat ardından gerilemeye başladı. Delhi Sultanlığı zamanında Afgan Şîr Şah Sûr, 1541'de burayı Bihâr eyaletinin merkezi haline getirerek idarî binalar yaptırdı ve bir kale ile tahkim etti; ayrıca güneydoğuda Kal-kûta'ya, kuzeybatıda Peşâver'e uzanan yollar yaptırdı. Şîr Şah, günümüzde Hindistan ve Pakistan'ın para birimi olan rupinin dayandığı gümüş sikke "rupayyâ"yı da burada bastırdı. 1574'te Ekber Şah tarafından Bâbürlü topraklarına katılan Patna daha da gelişti ve yine eyalet merkezi seçilerek pek çok idarî ve dinî mimari eserle bezendi. Evrengzîb'in torunu Bihâr Valisi Azimüşşân şehrin adını 1704 yılında Azimâbâd olarak değiştirdi ve Mughalpura, Şahganj, Divan isimli yeni mahalleler kurdurarak nüfusunun artmasını sağladı. Bâbürlüler'in zayıflamasıyla birlikte Bengal Newvâblığı'nın merkezi olan şehir ticarî canlılığını korudu. İngilizler 1620'de burada bir temsilcilik açtı. Ardından Fransızlar ve Hollandalılar da geldi. Şehir bölgede özellikle ipek, barut, afyon ve çivit ticaretinin yapıldığı uluslararası bir merkez haline aldı. Patna, 1857 Hint ayaklanmasının ve Hindistan Vehhâbî Hareketi olarak bilinen İngiliz karşıtı olayların en önemli merkezlerinden biridir. 1921'de İngilizler tarafından şehrin adı tekrar Patna'ya çevrildi.

Nâdir Şah'ın Delhi'yi zaptetmesinin (1739) ardından pek çok tanınmış İranlı ilim adamı, edip, şair ve sanatkar Patna'ya yerleşti. Patnalı önemli âlimler arasında Bîdil, Gulâm Hüseyin Han, Ali İbrâhim Han, Ebü'l-Hasan Ferd, Azimâbâdî ve Seyyid Süleyman Nedvî zikredilebilir. Şehrin mimari dokusu zaman içerisinde bölgede hüküm süren kültürleri yansıtmaktadır. Bugüne ulaşan en erken tarihli cami, Bengal Sultanlığı devlet adamlarından Seyyid Hüseyin Şah tarafından 1489'da yaptırılan ve 1649'da tamir ettiren kişinin adıyla tanınan Haccâm Camii'dir. 1616 tarihli Mirza Mâsum Camii siyah bazalt kapısı ile ünlüdür. Şah Cihan döneminde (1628-1657) Şehzade Pervîz'in inşa ettirdiği Pathar ki Mescid şehrin Mangal Talao kesimindedir. Mîr Eşref Camii de (1773-1774) tarihî camiler arasında yer alır. Şîr Şah Camii, Medrese Camii (1630), Nevvâb Heybet Camii (1748) ve Nevvâb Münirüddeve Türbesi de (1759) önemli mimari yapılarıdır. Sih inancının onuncu "guru"su (imam) Govind